Stargard

roku 1900 oczami Otto Zucka

Część 2: Obiekty Sakralne

Stargard

roku 1900 oczami Otto Zucka

Część 2: Obiekty Sakralne

Stargard 2022

Kolegium redakcyjne wydawnictw
Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie:
Marcin Majewski (przewodniczący), Monika Ogiewa-Sejnota (sekretarz),
Joanna Fijałkowska, Mirosław Opęchowski, Iwona Wojciechowska

Na podstawie: Zuck O., *Führer durch Stargard in Pomm.*, Stargard in Pomm. 1900
Redakcja: Piotr Tarnawski
Tłumaczenie: Monika Ogiewa-Sejnota
Teksty: Monika Ogiewa-Sejnota, Mirosław Opęchowski
Wybór rycin: Małgorzata Gryciuk
Projekty okładki i stron tytułowych: Grzegorz Sejnota (inspirowany składem wykonanym przez Mateusza Szeremetę dla części pierwszej)

© Copyright by Autorzy, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie

Adres wydawcy:
Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie
Rynek Staromiejski 2-4
73-110 Stargard
Tel. (91) 578-38-35
www.muzeum-stargard.pl
e-mail: info@muzeum-stargard.pl

Na okładce wykorzystano fragmenty pocztówek ze zbiorów
Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie
ISBN: 978-83-61456-70-4 (online pdf)
Skład i łamanie: Monika Ogiewa-Sejnota, Grzegorz Sejnota

Spis treści

Przedmowa 5

Wstęp 6

Wycieczka po obiektach sakralnych 9

1. Kościół Ducha Świętego 9
2. Kościół Chrystusa 11
3. Kościół św. Jana Chrzciciela 12
4. Kościół św. Józefa 16
5. Synagoga 17
6. Kościół Mariacki 18

Wcześniej istniejące, a później zniszczone domy modlitwy 22

1. Kaplica św. Marcina 22
2. Kaplica św. Jakuba 22
3. Kaplica św. Jerzego 22
4. Jerozolima 22
5. Kaplica św. Gertrudy 22
6. Kaplica św. Jobsta 23
7. Klasztor augustianów-eremitów 23

Przedmowa

Z okazji Europejskich Dni Dziedzictwa 2022, których temat w województwie zachodniopomorskim brzmi *Po nich dziedziczymy*, oddajemy w ręce Czytelników kolejną część przewodnika turystycznego *Stargard roku 1900 oczami Otto Zucka. Część 2. Obiekty sakralne*. Autorzy zdecydowali się przybliżyć stargardzkie miejsca kultu z powodu obchodzonego w tym roku 730-lecia kościoła Mariackiego. Tak samo, jak w ubiegłym roku, bazuje on na popularnym przewodniku po mieście *Führer durch Stargard in Pomm*. autorstwa komisarza miejscowej policji – Otto Zucka.

Podobnie, jak w ubiegłym roku, postaramy się pokazać Stargard 1900 roku takim, jakim widzieli go jego ówcześni mieszkańcy. W publikacji starano się zachować układ oryginału przy jednoczesnym zmodyfikowaniu trasy pod kątem kolejności zwiedzanych obiektów sakralnych. Tak samo jak w pierwowzorze, na końcu znajdują się miejsca kultu już nieistniejące, ale zajmujące ważną część w historii życia religijnego miasta. Przewodnik rozpoczyna tekst Mirosława Opęchowskiego omawiający koleje losu obiektów sakralnych istniejących w mieście w roku powstania bedekera. W dalszej części umieszczony został plan miasta z 1900 roku pochodzący ze zbiorów Staatsbibliothek zu Berlin – Kartenabteilung. Oznaczono na nim obiekty sakralne istniejące i nieistniejące w czasie powstania publikacji Zucka. W dalszej części opisano kościoły, będące punktami zwiedzania, którego trasa wiedzie od kościoła Ducha Świętego, przez dawny kościół Chrystusa (obecna cerkiew prawosławna Świętych Apostołów Piotra i Pawła), kościół św. Jana Chrzciciela, nieistniejący kościół św. Józefa, kończąc na kościele Mariackim. Opis każdego z tych obiektów kończy się na roku 1900, co jest zgodne z oryginałem. Ponadto każdy z nich został zilustrowany widokiem obiektu z tego samego czasu pochodzącym ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie. W niektórych miejscach znajdują się dopiski redakcyjne takie jak: niemieckie nazwy zapisane w oryginale, polskie nazwy ulic, korekta błędnych informacji. Wszystkie one zostały umieszczone w tekście w nawiasach kwadratowych.

Mamy nadzieję, że podobnie jak w ubiegłym roku, przewodnik będzie cudowną podróżą w czasie do Stargardu z 1900 roku.

Monika Ogiewa-Sejnota

Wstęp

Z perspektywy ponad 120 lat od wydania stargardzkiego bedekera warto w kilku słowach dopełnić dzieje obiektów sakralnych tamże opisanych.

Kościół Mariacki był w tamtym czasie najważniejszym kościołem gminy ewangelicko-luterańskiej w Stargardzie, najliczniejszej gminy wyznaniowej w mieście. Według stargardzkiej książki adresowej w 1900 roku pastorem był Willy Kiesow. Pastor mariacki pełnił zaszczytną funkcję superintendenta synodu stargardzkiego, nadzorującego parafie i pastorów luterańskich w mieście i we wsiach stanowiących własność miasta. Otto Zuck pisał: „Kompleksowa odnowa kościoła, do której, miejmy nadzieję, skutecznie przyczynią się władze państwowe, jest planowana i przygotowywana od kilku lat". Do renowacji kościoła doszło w 1902 roku i w latach 1905-1911 pod kierownictwem stargardzkiego architekta Heinricha Denekego. 30 sierpnia 1911 roku na uroczystości jego konsekracji obecna była para cesarska: Wilhelm II i Augusta Wiktoria. Wiosną 1945 roku świątynia uległa uszkodzeniom w wyniku ostrzałów i pożaru. Spłonęły dach i hełm wieży północnej, w kilku miejscach zawaliły się sklepienia. Kościół zabezpieczono w latach 1946-1948. Parafię Rzymskokatolicką pw. NMP Królowej Świata erygowano dopiero 4 maja 1957 roku, poświęcenia kościoła dokonał 30 listopada 1957 roku Prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński. W 1995 roku kościołowi przyznano zaszczytne miano kolegiaty. W 2010 roku w uznaniu jej wartości została ustanowiona Pomnikiem Historii rozporządzeniem Prezydenta RP. Od 2020 roku trwa kolejny „remont stulecia". Jego zakończenie planowane jest w 2023 roku.

Kościół św. Jana Chrzciciela był drugim pod względem ważności kościołem gminy ewangelicko-luterańskiej. W 1900 roku pastorem był Ulrich Redlin. Parafię Rzymskokatolicką erygowano 19 czerwca 1946 roku pod wezwaniem św. Józefa, w kontynuacji do przedwojennej parafii rzymskokatolickiej w Stargardzie. Parafię utworzyli i prowadzą do dnia dzisiejszego duchowni Towarzystwa Chrystusowego dla Uchodźców (obecnie Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej), którzy to w okresie powojennym odegrali kluczową rolę dla zapewnienia opieki duszpasterskiej polskim osadnikom na Pomorzu Zachodnim.

Kościół Ducha Świętego był najmłodszym kościołem gminy ewangelicko-luterańskiej. W 1900 roku jego pastorem był Conrad Polzenhagen. 20 maja 1945 roku w Zielone Świątki kościół z uwagi na dobry stan zachowania został poświęcony i odprawiono wtedy pierwsze polskie nabożeństwo przez księży Tadeusza Długopolskiego i Edmunda Gagajka z Towarzystwa Chrystusowego.

Kościół Chrystusa był kościołem gminy ewangelicko-reformowanej. W 1900 roku jej pastorem był Bernard Schaaphaus. 12 lipca 1954 roku odprawiono tutaj pierwsze

nabożeństwo prawosławne. Erygowano Parafię Prawosławną pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Pierwszymi wiernymi byli deportowani z akcji Wisła.

W 1900 roku swoją świątynię posiadali także katolicy. Proboszczem kościoła pw. Św. Józefa był Robert Frenzel. W 1945 roku kościół był wypalony i w ruinie, dlatego wkrótce został rozebrany. Ostatni proboszcz Johannes Ramatschi przekazał polskim księżom jurysdykcję kościelną umożliwiającą udzielanie sakramentów, w tym szczególnie ważnego dla powojennej społeczności – sakramentu małżeństwa. Potwierdził to na piśmie 12 czerwca 1945 roku. Duchowni pozbawieni jurysdykcji mogli tylko chrzcić i spowiadać, ale tylko chorych. Obecnie, choć świątynia już nie istnieje, to św. Józef jest patronem parafii rzymskokatolickiej, której siedzibą jest kościół św. Jana Chrzciciela.

W Stargardzie funkcjonowała także gmina żydowska, która posiadała własną synagogę. W 1900 roku rabinem stargardzkiej gminy był dr Wolf Wolffsohn. W czasie Nocy Kryształowej z 9/10 listopada 1938 roku doszło do próby jej podpalenia. Według relacji Joachima Stampy straż pożarna ugasiła pożar w zarodku, podjęto kolejną próbę rozniecenia ognia, też bez pożądanego przez sprawców efektu. W końcu podłożony ładunek wybuchowy w więźbie dachowej, który spowodował szkody i konieczność zamknięcia świątyni, a w niedługim czasie jej rozbiórki. Kres istnienia żydowskiej społeczności Stargardu przyniosła deportacja w lutym 1940 roku.

W swoim przewodniku Otto Zuck jedynie wymienił także kościół katolicko-apostolski. Ta budowla zachowała się w dużej części do dzisiaj przy ul. Nadbrzeżnej. Kościół neogotycki, powstały w 4 ćw. XIX wieku, prawdopodobnie według projektu architekta Ludwiga Braatza I, autora projektu kościoła katolickiego pw. Św. Józefa. W 1959 roku swoją siedzibę znalazła tutaj Parafia Kościoła Polskokatolickiego pw. Przemienienia Pańskiego.

I tyle tytułem wstępu. Serdecznie zapraszamy do lektury sprzed 120 lat i wędrowania dzisiaj jej śladami po Stargardzie.

Mirosław Opęchowski

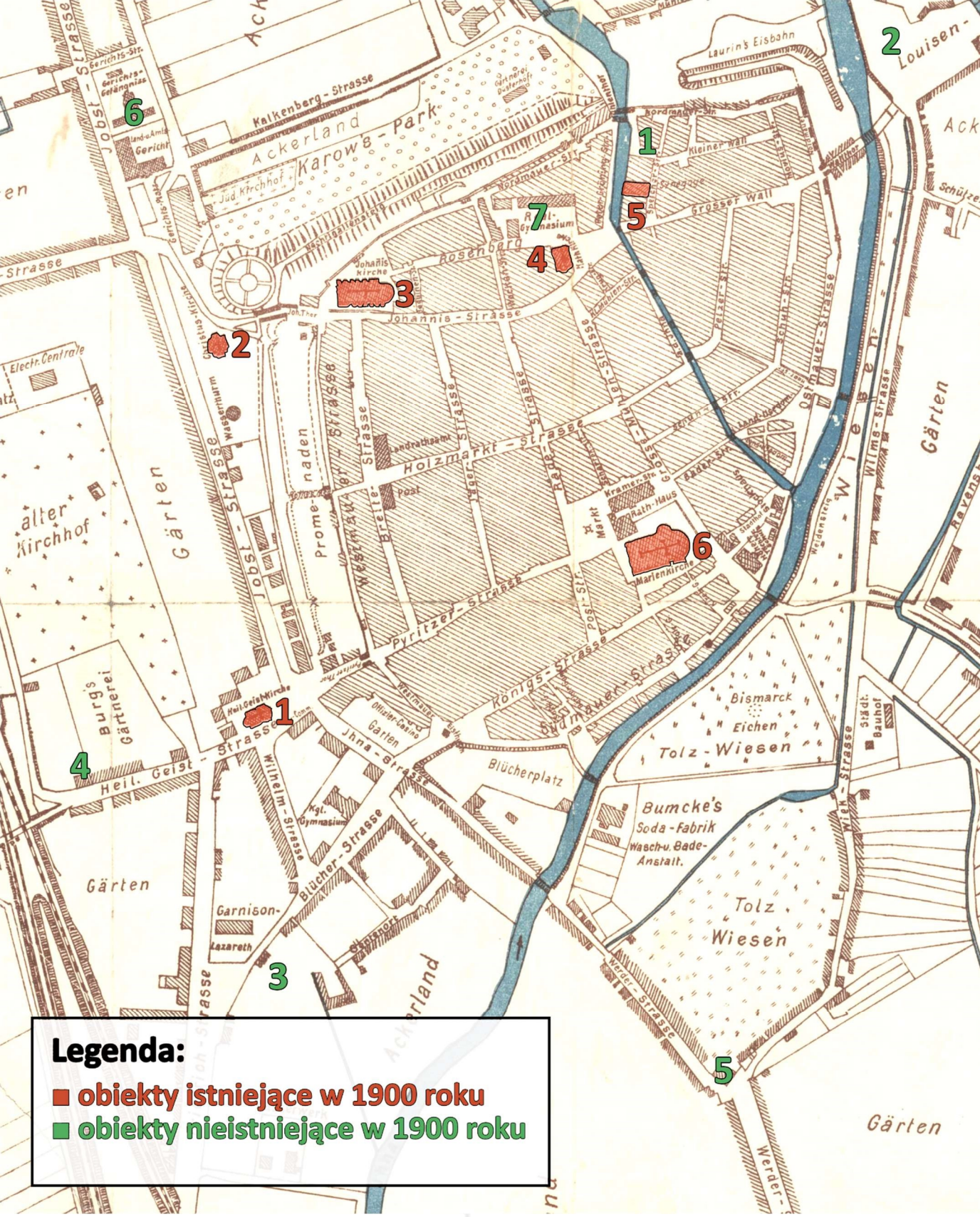

Plan miasta z wyróżnionymi punktami wycieczki po obiektach sakralnych
(ilustracja na podstawie *Plan der Stadt Stargard in Pommern*, 1900.
Ze zbiorów: Staatsbibliothek zu Berlin – Kartenabteilung)

Wycieczka po obiektach sakralnych

1. Kościół Ducha Świętego

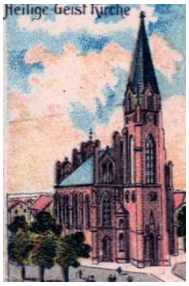

Na końcu tej części promenady, na otwartym placu, stoi po prawej stronie kościół Ducha Świętego [*Heiliggeistkirche*], również godna budowla w szeregu kościołów naszego miasta.

Kościół miejscowej parafii Ducha Świętego, obejmującej podmiejskie dzielnice Friedrich-Wilhelm, Werder i Jobst, na południe od obecnej Bahnhofstrasse [*ulica Kardynała Stefana Wyszyńskiego*], był pierwotnie kaplicą należącą do szpitala Ducha Świętego (*domus sancti Spiritus*), o którym pierwsza wzmianka znajduje się w dokumencie z 1364 roku. Kościół, znajdujący się poza starymi murami miejskimi, był podobno budowlą sklepioną z dwiema wieżami.

W 1633 roku, podczas wojny trzydziestoletniej, Szwedzi zburzyli go doszczętnie, aby poprawić obronność twierdzy i uniemożliwić ataki na miasto. W 1649 roku kościół został odbudowany. Ponieważ jednak miasto dotknięte było przez zawieruchę wojenną i klęskę pożaru z 1635 roku, a jego dawny dobrobyt i wszystkie dostępne środki przeznaczono na odbudowę kościoła Mariackiego, ze strony patronów na budowę tego kościoła przedmiejskiego można było przeznaczyć tylko niewiele. Kościół został poświęcony jako świątynia w pierwszy dzień Zielonych Świątek w 1651 roku. Wieża, u podnóża szachulcowa i drewniana w górnej części, została zbudowana dopiero w 1682 roku i stała po wschodniej stronie kościoła. W ciągu 1868 roku ujawniła się konieczność gruntownej naprawy starego budynku kościoła, którego stan konstrukcyjny stawał się stopniowo tak niebezpieczny, że jego zamknięcie wydawało się leżeć w interesie publicznym i faktycznie zostało przeprowadzone 27 listopada 1869 roku na mocy zarządzenia Rządu Królewskiego w Szczecinie. W 1873 roku stary budynek kościoła został sprzedany do rozbiórki i rozpoczęto przygotowania do budowy nowego obiektu. Kamień węgielny pod nowy kościół położono 5 czerwca 1874 roku. Patron kościoła, magistrat stargardzki, zlecił w latach 1874/76 wzniesienie nowego, masywnego budynku z drewnianym stropem kosztem 114 812 marek, i jednocześnie przebudowę organów, zegara oraz wymianę dzwonów. Wymiary kościoła są następujące: długość 29,42 m, szerokość 20,71 m, wysokość w ścianach 12,87 m, wysokość w nawach 12,97 m. Wieża na rzucie kwadratu o boku 5 m, posiada masywny szczyt i ma wysokość 50,21 m łącznie ze zwieńczeniem. 11 marca 1877 roku kościół został uroczyście

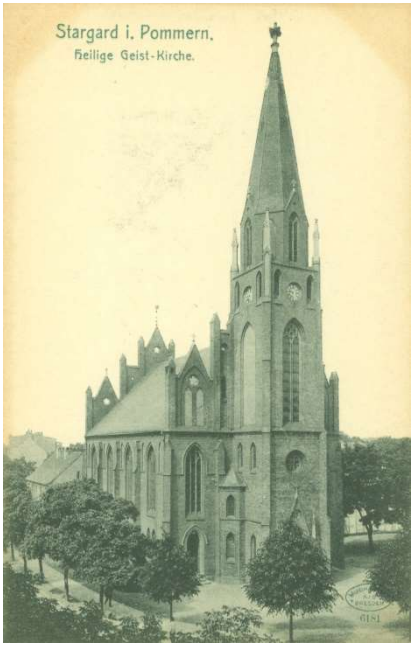

poświęcony przez generalnego superintendenta dr Jaspisa. W 1899 roku kościół otrzymał ogrzewanie i zupełnie nowe instrumenty (3 dzwony). Kościół jest ewangelicko-luterański. W bezpośrednim sąsiedztwie znajduje się nowo wybudowany w 1893 roku dom parafialny.

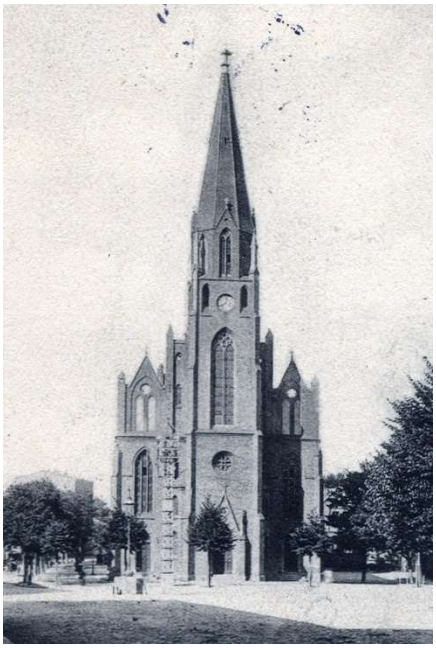

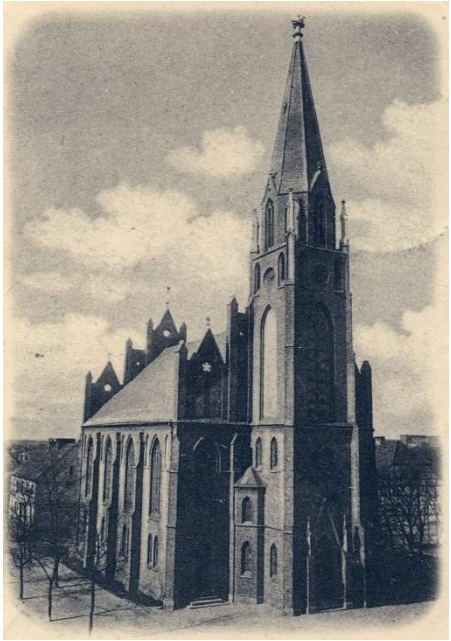

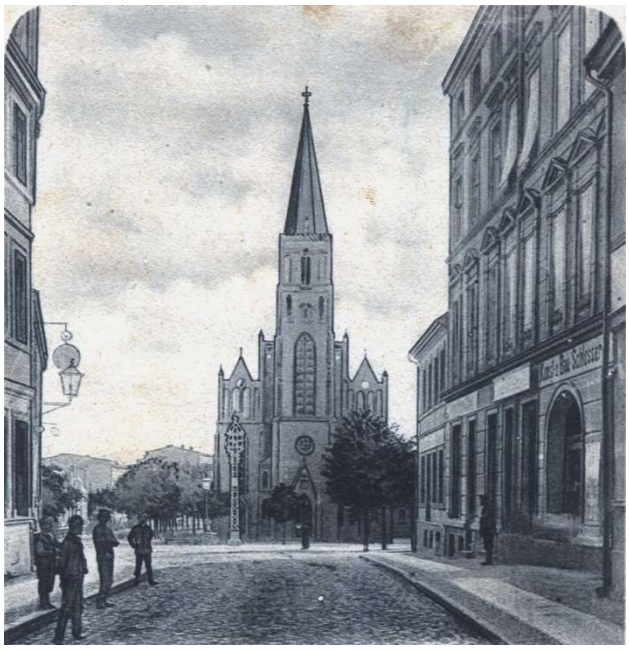

2. Kościół Chrystusa

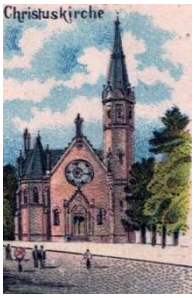

Malowniczo położony kościół Chrystusa [*Christuskirche*; obecnie: cerkiew prawosławna Świętych Apostołów Piotra i Pawła], który został zbudowany w latach 1889/90 według projektu rządowego radcy i budowniczego Hermanna Cuno. Kościół został poświęcony 17 września 1890 roku i od tego momentu służył jako Dom Boży kalwińskiej gminie reformowanej. Kościół stoi na terenie dawnego cmentarza tejże gminy, który funkcjonował od 28 września 1803 roku do 22 października 1842 roku. Koszty budowy kościoła, łącznie z wyposażeniem wnętrza i zakupem dzwonów, wyniosły 43 000 marek. Suma ta pochodziła z zapisu wdowy Schleiffer z domu Maass (ur. 26.07.1815-zm. 3.12.1889), która przekazała gminie ponad 60 000 marek. Najwyższa wieża mierzy 33 m wysokości. Opiekunem kościoła jest rząd królewski [*Königliche Regierung*].

O istnieniu w tym miejscu cmentarza gminy reformowanej świadczy zachowany kamień. Warto zauważyć, że idąc w górę po promenadzie, po drugiej stronie znajdował się cmentarz, który był miejscem ostatniego spoczynku ewangelików. O jego funkcjonowaniu świadczą zachowane pojedyncze nagrobki.

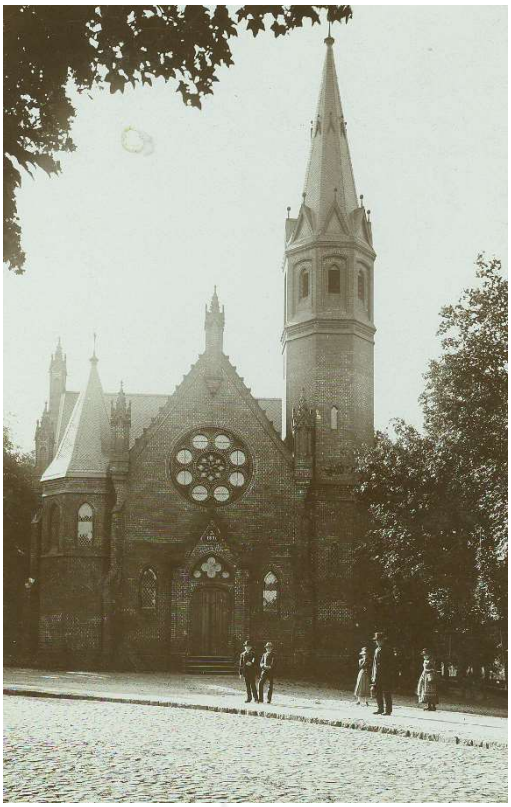

3. Kościół św. Jana Chrzciciela

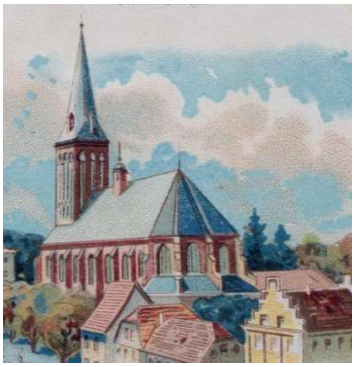

Aby mieć dobry widok na kościół św. Jana [*Johanniskirche*], który jest teraz przed nami, wspinamy się na podwyższoną promenadę, zostawiając po lewej stronie łatwo rozpoznawalny mały domek znany jako domek ogrodnika [*Gärtner-Wohnung*].Przez bramę Świętojańską docieramy do rondeli, która zachowała swoją pierwotną wysokość. Nie jest możliwe ustalenie, kiedy te wały ziemne, które wydają się być rodzajem fortyfikacji, zostały wykonane, ale w każdym razie istniały już przed rozpoczęciem wojny 30-letniej.

Zanim udamy się piękną promenadą na południe, chcemy przyjrzeć się bliżej kościołowi św. Jana, uznanemu za wybitny zabytek średniowiecznego budownictwa ceglanego.

Kościół, położony w najwyższej części miasta, został ufundowany przez joannitów, którzy od ostatniej ćwierci XII wieku [**XIII wieku**] mieli tu swój dom zakonny. W drugiej połowie XIII wieku obok domu zakonnego wybudowano kaplicę, która stopniowo była powiększana i rozbudowywana aż do dzisiejszego kościoła. Pierwotna kaplica zajmuje przestrzeń prezbiterium przed amboną aż do chrzcielnicy. Od 1408 roku, jak informuje napis wyryty na wapiennej płycie w murze wieży, dobudowano od zachodu trójnawowy korpus, którego potężna wieża konkurowała wielkością i ornamentyką z wieżą kościoła Mariackiego i dominowała swoim wysokim położeniem nad całym krajobrazem miasta. Kościół został również dwukrotnie przedłużony w kierunku wschodnim: najpierw dobudowano część nawy głównej, w której obecnie znajduje się ołtarz, być może w tym samym czasie, gdy wydłużono nawy boczne; wreszcie po stronie wschodniej dodano wieniec małych kaplic, pomiędzy którymi wznoszą się bogato zdobione przypory uskokowe. W kościele zachowało się jeszcze kilka starych sklepień gwiaździstych: za konsole służą ludzkie głowy, których twarze są zniekształcone grymasem, co uwielbiało późne średniowiecze. Resztki starego malowidła zachowały się do dziś w hali wieżowej. Ze średniowiecznego wyposażenia kościoła zachował się, oprócz dużego dzwonu z 1464 roku, tylko ołtarz, potężna chrzcielnica ozdobiona prostymi gotyckimi łukami i pozostałości starych stalli chóru. Jest to ołtarz skrzydłowy zdobiony bogatymi rzeźbami i malowidłami z końca XV wieku.

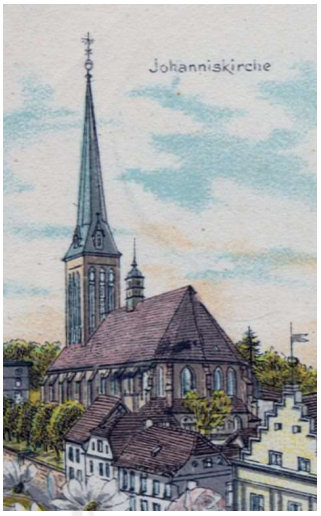

W centralnej części ołtarza siedzą na tronach Chrystus i Maryja, pod nimi cztery przedstawienia z historii Jana Chrzciciela, powyżej i w obu bocznych częściach ołtarza przedstawionych jest w sumie 32 apostołów i świętych [**poliptyk obecnie eksponowany**

jest w Muzeum Narodowym w Szczecinie]. Nad ołtarzem znajdowała się kiedyś Grupa Ukrzyżowania, ale musiała zostać zdemontowana z powodu poważnych uszkodzeń. Figura Chrystusa została usunięta, na filarach w prezbiterium umieszczono figury Jana i Marii. Maria jest podziwiana za wdzięczną postawę i wyraz twarzy wyrażający cichy ból duszy.

Reformacja, której wprowadzenie tutaj w Stargardzie, przygotowano kazaniami mnicha Johannesa Knipstro z Pyrzyc w kaplicy Jobsta latem 1524 roku, stała się faktem dokonanym bez większych zmian w wyniku wizytacji kościoła z 1539 roku, nie zmieniła początkowo zbytnio budowli kościelnej, poza tym, że pomniki nagrobne stopniowo zajęły miejsce ołtarzy bocznych. W 1540 roku zwieńczenie wieży, o której mówiono, że jest "bardzo wysoka i ozdobna", zostało zerwane przez gwałtowny wicher. Od razu przystąpiono do odbudowy, ale ośmiobok o smukłym wierzchołku zastąpiono prostym czterobocznym ostrosłupem znanym z lubeckiego krajobrazu.

Kościół św. Jana pozostał nietknięty w wielkim pożarze z 1635 roku. Kronikarz opowiada, że gdy wokół szalał ogień, nad kościołem unosiła się biała, lśniąca gołębica. Natomiast 2 lipca 1697 roku wieża zawaliła się nagle wieczorem, bez żadnej zewnętrznej przyczyny, niszcząc dach kościoła i sklepienia aż do ambony. Dolna część wieży pozostała nienaruszona; stała niezadaszona do roku 1722, a następnie została przykryta w najbardziej brzydki sposób niezgrabnym dachem, który pozostał do roku 1892. Odbudowa kościoła została zakończona już w 1699 roku; 27 sierpnia tego samego roku ponownie odbyło się pierwsze nabożeństwo. Na szczęście podczas zawalenia zachował się jeden z elementów wyposażenia, który do dziś jest główną ozdobą kościoła, a mianowicie ofiarowana niedługo wcześniej ambona. Oprócz postaci Ewangelistów i proroków na koszu ambony i baldachimie oraz całej niezwykle bogatej dekoracji snycerskiej, szczególnie biblijne przedstawienia w intarsjowanym drewnie na balustradzie schodów ambony urzekają obserwatora i wprawiają go w podziw dla ówczesnego kunsztu artystycznego i rzemieślniczego. Znajdziemy tu Stworzenie kobiety, Bratobójstwo Kaina, Sen Jakuba o drabinie do nieba, Wywyższenie węża miedzianego i historię proroka Jonasza.

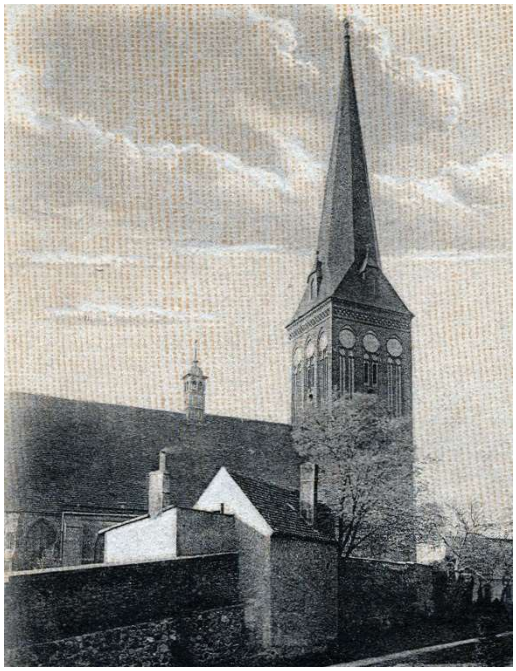

Prace restauratorskie trwały jeszcze po 1699 roku. W 1705 roku nawa główna od wieży do ambony otrzymała bardzo artystyczne sklepienie, które istnieje do dziś; w 1714 roku

wzniesiono emporę z bogatą dekoracją kolumnową i napisami na frontach; w 1731 roku kościół ponownie otrzymał w darze od kupca Jacoba von Sydowa organy, których lokalizacja wskazuje również na to, że ostatecznie zrezygnowano z połączenia kościoła z całkowicie zniszczoną halą wieżową.

Podczas zawieruchy wojennej w latach 1806-13 kościół służył jako magazyn owsa, szpital wojskowy i przez pewien czas jako więzienie. Zanim było można go ponownie wykorzystać do sprawowania kultu, wymagał gruntownego remontu. Państwo zapewniło niezbędne fundusze w 1819 roku. Przy renowacji został rozebrany przedsionek położony w pobliżu wieży, a zachodnia część południowej ściany zewnętrznej całkowicie na nowo przemurowana.

5 września 1819 roku odbyła się uroczysta konsekracja i ponowne otwarcie kościoła św. Jana.

Sygnaturka pośrodku dachu kościoła, która uległa zniszczeniu, tzw. dzwonnica, i znajdujący się w niej zegar wybijający godziny zostały odbudowane dopiero w 1821 roku. W grudniu tegoż roku kula została zamontowana na małej wieży i z tej okazji umieszczono w niej dokument, w którym stwierdzono, że rok (1821), który wkrótce się skończy, wyróżniał się wielkim urodzajem i że była taka obfitość zboża (tj. żyta), że szefel na św. Marcina był wart nie więcej niż 23 srebrnych groszy 9 fenigów. Ponadto wskazuje się, że w 1821 roku talary zaczęto dzielić na 30 srebrnych groszy zamiast dotychczasowych 24 groszy [**kurant**].

Na pamiątkę trudnego okresu wojen francuskich w kościele zachowało się wiele tablic pamiątkowych, zwłaszcza tzw. "Ołtarz ochotników", z listą mężczyzn z miasta i okolic, którzy w 1813 roku zgłosili się na ochotnika, by oddać swoje dobra i krew dla ratowania ojczyzny.

Po tym jak w XIX wieku niewiele zrobiono dla budynków kościelnych, np. odlano drugi co do wielkości dzwon i wykonano dwa nowe dzwony ze starego, które razem z dużym tworzą triadę C. E. G., kościół został przebudowany w 1883 roku, w roku obchodów Lutra [**chodzi o 400. rocznicę urodzin Marcina Lutra**], ówczesny nadburmistrz Pehlemann podjął się z własnych funduszy odrestaurowania wnętrza kościoła. Usunięto część empor, wyrównano posadzkę i pokryto prezbiterium flizami z Mettlach; 10 okien we wschodniej części kościoła ozdobiono witrażami (m.in. darowizny innych członków gminy kościelnej), a przede wszystkim całe wnętrze, filary, ściany i sklepienia pomalowano w najbardziej okazały sposób według projektów rządowego urzędnika budowlanego Drewsa, który w tym celu odbył specjalną podróż studyjną. Na inaugurację 25 września 1883 roku gmina ofiarowała burmistrzowi specjalne dziedziczne stalle w podzięce za jego ofiarność.

Wkrótce po odrestaurowaniu wnętrza rozpoczęto również prace nad zwieńczeniem wieży. Władze miejskie przyznały trzecią część całkowitego kosztu 21 000 marek z 63 000 marek; gmina zebrała 10 000 marek przez pożyczkę; Jego Wysokość [**król**] przyznał również 10 000 marek jako najhojniejszy dar łaski; reszta została zebrana częściowo z dobrowolnych składek, częściowo znowu ze szczodrej ofiary wspomnianego dobroczyńcy kościoła. W 1892 roku przebudowano górne partie murów wieży, a w 1893 roku zakończono budowę wieży, która znajduje się 100 m nad ziemią, według projektu nadradcy budowlanego [*Ober-Baurata*] Adlera, który został nieco uproszczony przez wykonawcę budowlanego. W skrzynce na dokumenty znajdującej się w kuli na szczycie wieży umieszczono kilka dokumentów i katalogów oraz po egzemplarzu monet srebrnych i miedzianych wybitych w 1893 roku [**obecnie w depozycie stargardzkiego muzeum**].

Patronem kościoła jest magistrat miasta, który wyznaczył starszych, którzy mieli strzec jego praw.

Kościół jest ewangelicko-luterański.

4. Kościół św. Józefa

Przez Speicherstrasse i GrosseWallstrasse [*ulice Spichrzowa* i *Bolesława Chrobrego*] docieramy do otwartego placu, na którym stoi kościół wspólnoty katolickiej, kościół św. Józefa.

Miejscowa gmina katolicka (rzymskokatolicka), która według pieczęci kościelnych i zachowanych dokumentów istnieje tu od 1783 roku, otrzymała na wniosek Rady Miejskiej w 1785 roku w użytkowanie kaplicę św. Jobsta, należącą pierwotnie do szpitala św. Jobsta i znajdującą się przed Bramą Świętojańską.

Do 1843 roku parafia nie posiadała własnego duchownego, więc raz lub dwa razy w roku przyjeżdżał tu duchowny ze Szczecina. W 1850 roku miejscowa kapelania została podniesiona do rangi samodzielnej parafii dla powiatów szadzkiego i pyrzyckiego. W 1861 roku poprzez zakup nieruchomości Petergröningsbezirk 27 i Johannisstrasse 18 [**dawny okręg Petera Gröninga, obecnie ulica Bolesława Chrobrego**] pozyskano odpowiedni teren pod budowę nowego kościoła. Budowę rozpoczęto 12 czerwca 1862 roku, a nowy kościół został uroczyście poświęcony 9 listopada 1863 roku. Na patrona wybrano świętego Józefa. W okresie budowy (od kwietnia 1861 roku do listopada 1863 roku) nabożeństwa odbywały się w sali ratusza.

Kościół ma 25,5 m długości i 13,4 m szerokości wraz ze ścianami. Koszty budowy wyniosły 10 970 talarów. Warto zobaczyć wykonaną z jednego bloku piaskowca chrzcielnicę.

Nad głównym wejściem kościoła, zbudowanego w stylu [**neo**]gotyckim, wznosi się prawie 30-metrowa dzwonnica.

Patronat sprawuje książę-biskup wrocławski.

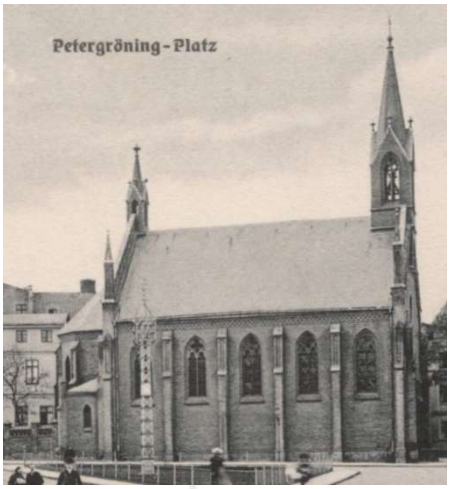

5. Synagoga

Nieopodal Baszty „Białogłówki” przy Speicherstrasse [*ulica Spichrzowa*] w 1873 roku wybudowano budynek, w którym na górze znajdują się mieszkania rabina i kantora, a w dolnych pomieszczeniach mieści się szkoła religijna. Na dziedzińcu posesji znajduje się synagoga [*Synagoge*], która została zbudowana od podstaw z myślą o 400 osobach. Szczyt prezentuje bizantyjskie formy architektury. W 1876 roku odbyła się jej gruntowna renowacja, zaś 17 września tego samego roku uroczyste poświęcenie.

6. Kościół Mariacki

W bezpośrednim sąsiedztwie odwachu znajduje się kościół Mariacki, główna świątynia Stargardu, wyniosła budowla z minionych czasów, której na północy naszej ojczyzny dorównuje tylko kilka obiektów o podobnej wartości.

Niestety, dostępne są tylko nieliczne i późne wiadomości, które podają informacje o pochodzeniu kościoła Mariackiego. W kuli, która jest umieszczona w zwieńczeniu kopuły Kaplicy Mariackiej wychodzącej na Mühlenstrasse [*ulica Kazimierza Wielkiego*], znajdują się dwa świadectwa, które podają rok 1292 jako rok założenia kościoła. W starszych źródłach, które zostały umieszczone w kuli w 1622 roku przy okazji odnawiania dachu kościoła, czytamy na początku:

W roku od narodzin Zbawiciela Świata Jezusa Chrystusa 1622,

od założenia tego miasta Nowy Stargard w 379 roku,

od pierwszych początków kościoła Mariackiego w 330 roku.

Drugie źródło, które zostało umieszczone w kuli w 1642 roku, kiedy odbudowano dach kościoła po pożarze w 1635 roku, zaczyna się:

W roku

od narodzin Jezusa Chrystusa

w 1642,

od założenia tego miasta Neu-Stargard

w 399,

od pierwszych początków kościoła Mariackiego

w 350.

Wczesnogotyckie formy architektoniczne starszej części kościoła również wskazują na koniec XIII wieku jako okres powstania. Ta starsza część obejmuje cztery zachodnie sklepione przęsła od wież do łuku tęczowego; ale pierwotnie nawa główna nie była wyżej sklepiona niż nawy boczne, czego ślady są widoczne do dziś; Od zachodu kościół zamknięty był wysokim szczytem ozdobionym prostymi blendami; od wschodu nawa środkowa kontynuowana była jednonawowym prezbiterium. W tym miejscu w drugiej połowie XIV wieku, jak miasto Stargard wzbogaciło się i umocniło dzięki handlowi i rzemiosłu, został zbudowany obecny chór. Ta potężna wschodnia część kościoła ze sklepieniem nawy o wysokości 100 stóp oraz bogato ukształtowanym układem wnętrza, który nie ma sobie równych w całych północno-wschodnich Niemczech, a także lśniącą dekoracją zewnętrzną jest najcenniejszą częścią całej budowli pod względem artystycznym i historyczno sztucznym. Kościół został ukończony

w ciągu XV wieku. Na dłuższych ścianach partii zachodniej dobudowano od zewnątrz niskie kaplice pod osobnymi dachami **[kaplice dobudowano do korpusu nawowego od północy, i południa]**, tak że tutaj dach kościoła wznosi się w trzech uskokach.

Mniej więcej w tym samym czasie podwyższono również zachodnią część nawy do tej samej wysokości co wschodnie prezbiterium. Spośród wież, północna została prawdopodobnie ukończona w tym samym czasie, co chór aż do sali straży; wieża południowa została do niej dobudowana w tym samym czasie, co nawa główna, ale pozostała niedokończona. Północna wieża otrzymała pod koniec XV wieku węższe ośmioboczne zwieńczenie i smukłą, pokrytą miedzią iglicę. Prace w tym miejscu zakończono prawdopodobnie wraz z odlaniem w 1499 roku dużego, ważącego 70 cetnarów ciężkiego dzwonu Mariackiego.

Tak ukończony kościół stał się w okresie reformacji głównym kościołem ewangelickim miasta, a kościół św. Jana Chrzciciela pojawia się jako jego kościół filialny. Wnętrze kościoła z licznymi ołtarzami bocznymi w kaplicach nie zostało wcześniej zmienione.

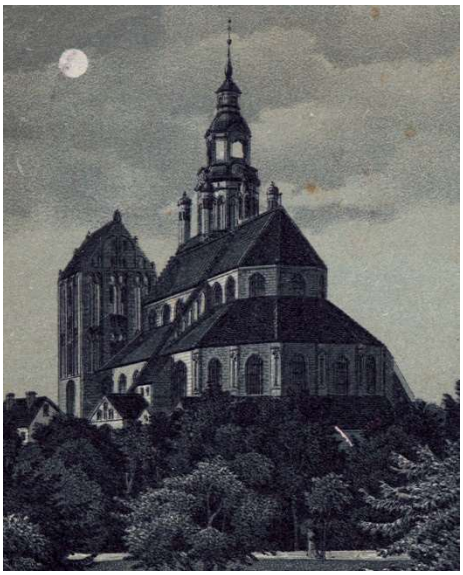

Ten sam wielki huragan, który w 1540 roku spustoszył wieżę kościoła św. Jana, strącił również szczyt wieży kościoła Mariackiego; wkrótce został on odbudowany. W 1613 roku duży dzwon pękł podczas bicia w Zielone Świątki; został on ponownie odlany w 1614 roku na rondeli Bramy Świętojańskiej przez mosiężnika [**chodzi o ludwisarza**] Joachima Karsteda i wyciągnięty na wieżę z pomocą wielu ochotników z miasta. Od tego czasu w kościele miały miejsce dwa wydarzenia, które spowodowały zasadnicze jego zmiany: pożar w 1635 roku i późniejsze prace rekonstrukcyjne oraz renowacja kościoła w latach 1819-1824.

7 października 1635 roku, w czasach wojny 30-letniej, która była dla miasta rokiem wielkich trudów, Stargard został prawie całkowicie zniszczony przez wielki pożar. Pożoga zniszczyła także wieżę kościoła Mariackiego, tak że spadły dzwony, a jednocześnie wszystkie dachy: zawaliło się sklepienie nawy **[głównej]**, a potem ogień wpadł także do wnętrza kościoła, którego całe cenne wyposażenie zostało zniszczone od podstaw. Wspaniały budynek stał się ruiną. Gmina kościelna znalazła tymczasowe schronienie w kaplicy Mariackiej po stronie północnej, której sklepienie pozostało. Ołtarz i ambona do tego pomieszczenia zostały wypożyczone z kościoła zamkowego we Friedrichswalde **[obecnie w kościele w Sownie, pow. stargardzki].**

Mimo ciągłych trudów wojennych mieszczanie natychmiast przystąpili do odbudowy swojego zrujnowanego kościoła. Po długich i sumiennych staraniach wiernych oraz po odważnej i ofiarnej współpracy całego mieszczaństwa, kościół mógł być ponownie poświęcony 13 lutego 1661 roku; ale dopiero w 1723 roku całe dzieło odbudowy zostało zakończone przez wzniesienie nowego hełmu, który możemy oglądać do dziś **[został zniszczony w 1945 roku]**. Wysokość wieży od bruku wynosi 89 metrów. O pożarze i późniejszej odbudowie kościoła informuje napis na sklepieniu nawy głównej:

Drugim ważnym wydarzeniem jest odnowienie kościoła w latach 1819-24, który stopniowo popadał w ruinę. Koszty tej rozległej renowacji, wynoszące 40000 talarów, zostały pokryte wyłącznie z funduszy miejskich, poza łaskawym darem 5000 talarów od króla Fryderyka Wilhelma III i wkładem na budowę organów z Wielkiej Kasy Kościoła Mariackiego. Ołtarz, ambona i prospekt organowy zostały wykonane na podstawie rysunków [**Carla Friedricha]** Schinkla. Król przekazał też kościołowi obraz "Narodziny Chrystusa" autorstwa **[Friedricha Georga]** Weitscha. Podczas remontu kościoła wiele elementów ozdobnych wewnątrz zostało odkutych, a inne mocno oszpecone grubym tynkiem. Z tego czasu pochodzą również pozbawione smaku ławki i monotonne czerwone malowanie całego wnętrza . Z wcześniejszego wyposażenia kościoła - rzeźbionych stalli, obrazów biblijnych na ścianach i empor oraz ozdobnych pomników nagrobnych - zachowało się niewiele. Należy do nich ofiarowany przez rodzinę Püttmannów

w 1663 roku "mały ołtarz" z bogato ukształtowaną rzeźbą i centralnym obrazem "Chrystus przed Piłatem" według Rembrandta (obecnie w zbiorach zabytków kościelnych), a także dwie kaplice grobowe za ołtarzem głównym. W jednej z nich znajdują się szczątki burmistrza Petera Gröninga, wielce zasłużonego założyciela Collegium Gröningianum, który zmarł w 1631 roku; jej artystyczne wyposażenie i płyta pamiątkowa pochodzą z 1731 roku. W drugiej, prostszej, pochowany jest landrat Krüger i jego rodzina, do której należał również burmistrz Movius. Na zewnątrz kościoła szczególnie duża kaplica **[Kaplica Mariacka]** została okaleczona: zabrano liczne terakotowe elementy wystroju. 15 czerwca 1824 roku odbyła się konsekracja odnowionego kościoła.

W ostatnich czasach podjęto pewne próby przywrócenia poszczególnym formom architektonicznym ich pierwotnej formy. Kaplica Mariacka od strony północnej została odnowiona w godny sposób poprzez wyrównanie komór grobowych i oczyszczenie lizen oraz sklepień z tynków i farby: jednocześnie została przekształcona w baptysterium. Szczególnego blasku nadał jej witraż "Wiara, Miłość, Nadzieja" ufundowany przez rodzinę Lewerentzów. Ponadto odnowiona została zakrystia, którą zdobi bardzo artystyczne sklepienie z malowidłem na ścianie zachodniej: "Chrystus w tłoczni mistycznej". Pomieszczenie nad zakrystią z przyległym obejściem zostało przygotowane do przechowywania zabytków, takich jak obrazy, rzeźby, ryciny itp. Kompleksowa odnowa kościoła, do której, miejmy nadzieję, skutecznie przyczynią się władze państwowe, jest planowana i przygotowywana od kilku lat.

Patronem kościoła Mariackiego jest magistrat, kościół jest ewangelicko-luterański.

Stanowisko proboszcza kościoła Mariackiego związane jest z superintendenturą synodu stargardzkiego obejmującego kościoły miejskie i wiejskie w granicach własności miasta.

Wcześniej istniejące, a później zniszczone domy modlitwy

1. Kaplica św. Marcina

Była prawdopodobnie najstarszym kościołem chrześcijańskim w Stargardzie. Znajdowała się ona w północno-wschodniej części miasta, zamkniętej dwoma ramionami Iny, a według oficjalnego sprawozdania z 1698 roku, pomiędzy dawnym elektorskim spichlerzem, późniejszym magazynem soli i innymi spichlerzami. Najstarsza wzmianka o tej kaplicy pochodzi z 1493 roku, nie ma jej w dokumentach miejskich z wcześniejszych czasów. W 1539 roku posiadała jeszcze majątek w wysokości 872 marek. Od czasów reformacji kościół nie był już używany do sprawowania kultu; zniszczył go wielki pożar w 1635 roku. Odtąd stał jako ruina; został zburzony krótko przed 1723 rokiem. Po tym czasie miejsce to zostało zabudowane domami mieszkalnymi.

2. Kaplica św. Jakuba

Leżała przed Bramą Wałową, gdzie jeszcze dwa lata temu znajdował się plac miejski (róg Luisenplatz i Gr. Schifferstrasse [*ulice Świętopełka* i *Gdańska*]).Wydaje się, że została zbudowana niedługo przed 1490 rokiem, o czym może świadczyć list odpustowy wydany w tym roku. Nie wiadomo, kiedy rozebrano tę kaplicę, która w 1495 roku nosiła nazwę "Kerke". Dzwon należący do bezwieżowej kaplicy, który wisiał w wolnostojącej dzwonnicy, został podarowany w XVI wieku przez życzliwą kobietę, aby dzwoniono nim podczas pogrzebów ubogich. Później został zawieszony w sygnaturce Bramy Wałowej i przez długi czas służył jako dzwon uderzający zgodnie z tamtejszym zegarem.

3. Kaplica św. Jerzego

Stała na dziedzińcu szpitala o tej samej nazwie. Po raz pierwszy wspomniana jest w dokumencie z 1356 roku, a ostatni w 1491 roku. Po wojnie trzydziestoletniej została odrestaurowana i przez pewien czas służyła jako miejsce kultu dla nowo powstałej gminy reformowanej. Przytułek posiadał również swoją kaplicę pod nazwą "Dom Boży dla ubogich ludzi miasta", o której wspomina akt darowizny z 1452 roku.

4. Jerozolima

Była to nazwa małego Domu Bożego, który prawdopodobnie został zbudowany w XV wieku przez pobożnego mieszkańca miasta. Znajdował się on przed Bramą Pyrzycką na Schelliner Weg [*ulica Spokojna*] **[kaplic było więcej niż jedna i znajdowały się przy dawnej Heiliggeiststrasse *obecnie ulica Bogusława IV*]**. Najstarszym dokumentem dotyczącym „Jerozolimy” jest list odpustowy z 1473 roku.

5. Kaplica św. Gertrudy

Została założona w 1413 roku przez duchownego Henninga Pansina von Güntersberga. Leżała nad ostrowem, gdzie spotykają się Wiek i Werder [**chodzi o przedmieścia**]. Dziś właścicielem gruntu jest kupiec Meyer. Nie wiadomo, kiedy go otrzymał.

Piękny i artystycznie cenny dzwon z kaplicy Gertrudy wisi teraz w drewnianej ramie i służy jako dzwon przeciwpożarowy dla przedmieścia.

6. Kaplica św. Jobsta

Stała przed Bramą Świętojańską, na prawo od Bahnhofstrasse [*ulica Kardynała Stefana Wyszyńskiego*], gdzie obecnie znajduje się więzienie sądowe [**obecnie Stargardzkie Centrum Kultury**]. Należała ona do szpitala św. Jobsta lub Jodoka, który został założony w 1438 roku przez burmistrza Hansa Warnowa. Kaplica została wybudowana w latach 1450-1460 i po czterech wiekach użytkowania jako kościół dla społeczności katolickiej, w 1867 roku z powodu złego stanu została sprzedana do rozbiórki.

7. Klasztor augustianów-eremitów

Założony rzekomo w 1199 roku przez księcia Kazimierza II, cieszy się największym zainteresowaniem i przetrwał najdłużej, aż do czasów współczesnych [**dokładnie do 1820 roku**].

Leżał on przed dawnym miastem, dzisiejszym dolnym mieście, na lewym brzegu ramienia Iny, na otwartym placu przed obecnym Progimnazjum [**chodzi o ówczesne Realgimnasium**]. Dopiero w 1267 roku rozpoczęto budowę kościoła. Jednak w wyniku sporów mnisi zostali powstrzymani przez mieszczan od kontynuowania budowy. Dopiero dzięki mediacji księcia Bogusława IV spór został rozstrzygnięty w 1298 roku. Kościół, a prawdopodobnie najpierw jego wschodnia część - chór, został poświęcony 27 sierpnia 1311 roku. Również kościół augustianów został zniszczony przez pożar w 1635 roku, z wyjątkiem ścian bocznych i części sklepienia, i w tym stanie pozostawał do 1664 roku. W 1670 roku chór został wyremontowany w stopniu umożliwiającym wykorzystanie go do sprawowania kultu, w tym celu został poświęcony 13 stycznia 1671 roku. Właściwy kościół pozostawał jednak w ruinie aż do 1682 roku, kiedy to elektor Fryderyk Wilhelm i jego syn Fryderyk kazali go odrestaurować na potrzeby gminy reformowanej.

Od 1719 roku gmina zreformowana posiadała w kościele augustianów jedne z najbardziej dźwięcznych organów na całym Pomorzu. Co się stało z organami nie wiadomo.

Od 1792 roku rząd rozważał zburzenie starego kościoła augustianów, który rzekomo pozbawiał gimnazjum światła i powietrza. Magistrat jednak stawiał zdecydowany opór, a spór o rozbiórkę ciągnął się przez długi czas, aż w końcu pod koniec 1820 roku rozbiórka nastąpiła i zawarto porozumienie, na mocy którego reformowani mogli wyznawać kult w innym miejscu. Według szacunków rozbiórkowych z 1820 roku, nawa miała 103 stopy długości, 69,5 stopy szerokości, 62 stopy wysokości; pół-oktagonalny chór miał 89,5 stopy długości, 52,5 stopy szerokości i 60 stóp wysokości. Do kościoła od północy przylegał krużganek. Spór między księciem pomorskim a magistratem miasta Stargardu o prawo patronatu nad wszystkimi kościołami i szpitalami w mieście został rozstrzygnięty

kompromisem z 12 lipca 1623 roku, na mocy którego książę zrzekł się patronatu na rzecz magistratu w zamian za zapłatę 4000 guldenów pomorskich.

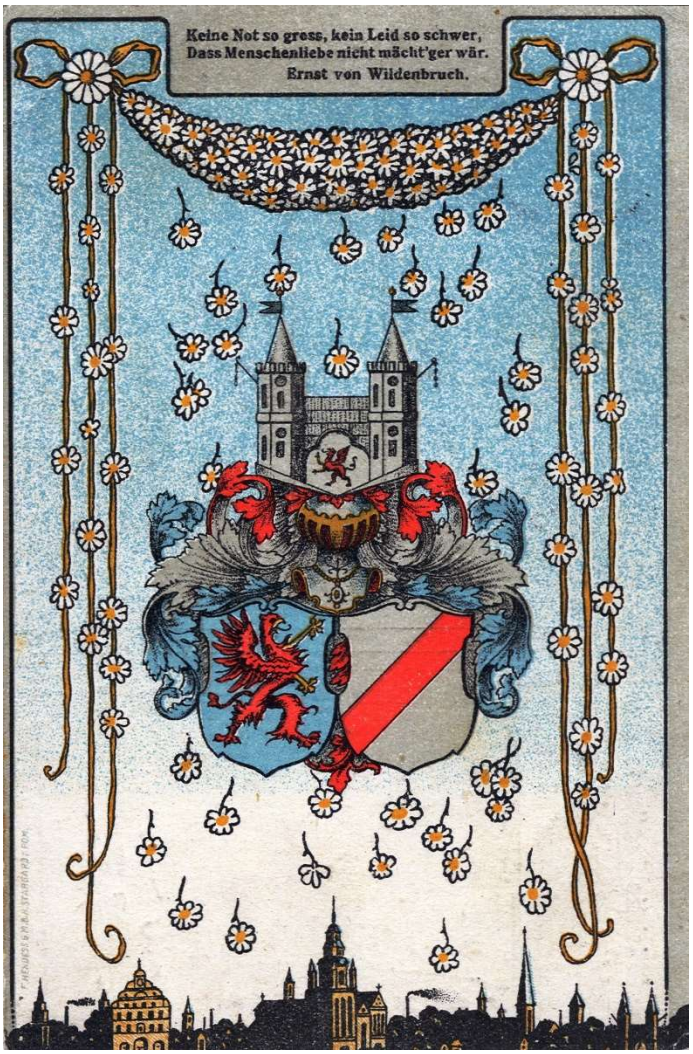

ISBN 978-83-61456-70-4
online pdf